

Понтифікат надії в епоху турбулентності

Олег ГРИЦАЄНКО,
директор європейських
програм Центру
міжнародних та
порівняльних досліджень

Колись, на самому початку XIII ст., молодий 24-річний італієць на ім'я Франческо Бернардоне, згодом відомий світові як Франциск Асизький, у видінні побачив Ісуса Христа, який сказав йому: «Франциску, понови мій дім, що руйнується». Франческо подумав спочатку, що йдеться про невеличку напівзруйновану місцеву церкву. Він не знав тоді, що саме йому та заснованому ним співтовариству послідовників доведеться «поновити» всю Західну церкву, яка забула про простоту, бідність і смирення першохристиянських часів.

Чи не мали подібних візій кардинали, що зібралися в березні 2013 р. на конклав для обрання нового Папи, ми дізнаємося пізніше. Але безперечним є те, що саме оновлення Церкви чекає увесь католицький світ від аргентинця Хорхе Бергольо, який обрав собі дивне, ніколи не

вживане серед Пап ім'я одного з найулюбленіших західних святих.

Чи виправдає Папа Франциск сподівання, що на нього покладаються, чи зможе втілити надії сотень мільйонів віруючих у Католицькій церкві та поза нею, які чекають на зміни? Час покаже...

Аналізувати перші кроки новообраного Папи та робити на цьому ґрунті прогнози на майбутнє вкрай важко. Церква, будучи цілком людським інститутом, поєднує в собі земне та трансцендентне, її діяльність неможливо виміряти прикладними, політико-дипломатичними засобами.

Останнім часом багато й докладно говорилося про кризу центрального апарату Католицької церкви – римської курії, де вибухали численні скандали, а єпископи та кардинали закидали Папу Бенедикта листами з проханнями наведення в ній порядку. Курія із допоміжного, суто адміністративного органу перебрала на себе багато функцій церковного управління від інших органів, стала фактично «державою в державі». Додалися сюди й гучні звинувачення у відмиванні коштів на адресу керівництва «Інституту релігійних справ» – ватиканського «центробанку».

Чистка курії – важливе, однак не найперше завдання, що випало Папі-аргентинцеві. Набагато важливішою справою є покласти

край тривалій кризі, пов'язаній із сприйняттям Католицької церкви, її обрядів та доктрини світом, який усе більше та більше віддаляється від Церкви.

Ця криза, що назовні виявляється у зменшенні кількості віруючих, які відвідують богослужіння, у пустих храмах і нестачі священників, у зменшенні кількості чернецтва по всьому світові, постала не сьогодні й не вчора, а кілька десятиріч тому. Здавалося, що харизматичний, відкритий світові Папа Іван Павло II на якийсь час зупинив кризу, і не випадково наразі, вісім років по смерті, його понтифікат почали звати ледь не «золотим віком» сучасної Церкви. Але як тільки наступником блаженного Івана Павла II було обрано людину нехай і високоморальною, глибоко інтелектуальною та сповнену інших чеснот, але не харизматичною та ідейно консервативною, як криза з новою силою вразила Церкву.

Лояльні та дисципліновані єпископи хіба що у приватних бесідах порушували проблеми, які їх бентежили щодня. Показовий приклад – інтерв'ю архієпископа Мілана Карло Мартіно, вельми популярного та шанованого в Італії прелата, яке він дав незадовго до своєї смерті та в якому піддав нищівній критиці ставлення Церкви до проблем сучасного світу. «Церква втомилася – і в Європі, де панує добробут, і в Америці. Наша культу-

ра зістарилася, наші церкви великі, наші релігійні будинки – пусті, а бюрократичний апарат Церкви росте, наші ритуали та наші шати – бундючні». Церква відстала від життя на 200 років – зробив підсумок Мартіно.

Або ось що зазначив журнал «National Catholic Reporter» в аналітичній статті, присвяченій виборам Папи: «Небагато католиків, не кажучи вже про глобальну аудиторію, вважають, що чоловіки, яких вони бачили зібраними до купи, у червоному одязі й тонкого мережива стихарях на площі Святого Петра, формують їхнє духовне життя, дають відповідь на особисті моральні питання, чи дають нове розуміння найглибших таємниць їхнього життя. Навпаки, увагу багатьох до ватиканських новин привернула якраз їхня віддаленість від нашого життя... Помпа та картинки придворного життя з далекої, якщо не уявної, історії – хіба вони по-справжньому глибше зв'язують нас із нашою вірою? Чи не є вони атрибутами старої, виснаженої релігії, відкинутої багатьма на Заході?»

Зрозуміло, що відповідей на ці ключові та незручні запитання, які в Церкві багато хто не намілюється навіть висловити вголос, залежать і відповіді на інші, похідні від них: про нову евангелізацію, підвищення ролі Церкви у світі, зміну позиції з багатьох питань етики, особис-

того та сексуального життя, гендерної рівності тощо, про діалог з іншими Церквами, релігіями, з атеїстами й агностиками.

Примітна деталь: мало хто з аналітиків реально розглядав шанси Хорхе Бергольо бути обраним на папський престол. Його вік, відірваність від Рима та ватиканських реалій, відсутність значного богословського доробку та навіть поразка на конклаві 2005 р. – усе це вказувало, на думку оглядачів, що шанси Бергольо бути обраним дорівнювали практично нулю. Його розглядали хіба що як впливового порадирика, слово якого може бути вагомим при обранні наступника Бенедикта. І навіть серед латиноамериканських кардиналів Бергольо не був першим – потенційні кандидати від Бразилії важили більше у цій грі.

Проте, чиказький кардинал Френсіс Джордж пояснив в одному з інтерв'ю мотиви, за якими він проголосував за Бергольо: «Не про те йдеться, хто є найсвятішим кардиналом, або найбільш розумним. Найголовніше запитання полягає в наступному: чи є він достатньо вільним, аби керувати? А він (Бергольо) є вільним, тому що він є людиною молитви. Він не прив'язаний до самого себе. Він є внутрішньо вільним, а також зовнішньо вільним, наскільки лише це можливо».

Неважко зробити припущення, що подібними ж міркуваннями могли керуватися й інші учасники конклаву. Була потрібна людина, абсолютно вільна від будь-яких політичних чи кланових зобов'язань, уподобань або просто симпатій чи антипатій, абсо-

лютно вільна від багажу минулого, пов'язаного з повсякденним керуванням ватиканським апаратом, людина зі свіжим поглядом на речі. І така людина знайшлась.

Висловлю далі дещо парадоксальне припущення: попри те, що за невеликий час Папа Франциск не зробив жодної політичної заяви, не висунув жодної програми реформ, тим не менше, цей Папа розпочав із двох єдино вірних речей, які тільки й можуть бути запорукою подальшого успіху.

По-перше, він залишився самим собою, без жодних спроб удавати з себе теолога, чи радикального реформатора, чи кризового менеджера, ким він насправді не є. І по-друге, він розпочав із нагадування собі, кліру та вірянам простих, базових речей, на яких насправді й тримається віра.

Так, він не дорікав кардиналам за інтриги, гордіню та відірваність від церковних мас. Лише на проповіді у Вербну неділю він нагадав – але як! – слова свого попередника: «Думаю про те, що Бенедикт XVI казав кардиналам: ви – князі, але князі розп'ятого Царя».

Під час інтронізації Франциск чемно і просто вітає всіх зарубіжних гостей, що прибули у Ватикан на церемонію. Включаючи навіть диктатора Зімбабве Роберта Мугабе з дружиною. Проте коли останній, користуючись моментом, розпочинає довгу промову, ватиканські служителі ввічливо, але наполегливо беруть Мугабе за лікоть і відводять убік.

А месу Великого четверга Франциск несподівано для всіх служить не в од-

ному з великих римських соборів, а в Казаль дель Мармо, у в'язниці для неповнолітніх злочинців. Це – також промовистий знак для єпископату та кліру, що красномовно говорить про переконання та принципи Франциска в соціальній сфері.

Ці три приклади наочно свідчать про той метод керування Церквою, який обрав новий Папа: не адміністративний примус, не посилення дисципліни, не нав'язування своєї волі, а особистий моральний приклад, приклад слова, дії та поведінки, приклад, який мовчазно, але наполегливо запрошує до аналогічних дій інших.

Іцхак Адізес, гуру корпоративного менеджменту міжнародного масштабу, говорить: «Гарним менеджером або лідером вас роблять не знання, а те, ким ви є». Папа Бергольо, будучи не «князем церкви», а пастирем-практиком, чітко зрозумів, яким повинен бути початок його діяльності для того, щоб мати моральні підстави та авторитет для втілення майбутніх змін у церковному житті.

Пастирська робота Хорхе Бергольо в Аргентині дає матеріал для певних висновків про те, яким буде ставлення нового Папи

до найбільш болючих внутрішніх проблем Церкви. Чекати від Франциска ліберальних реформ у дусі примирення з релятивістською мораллю постмодерного світу було б марним – його консерватизм у питаннях моралі є незмінним і був випробуваний та загартований на батьківщині в боротьбі проти ліберальної політики президента Крістіни Кіршнер.

Проте консерватизм Франциска є суттєво відмінним від консерватизму Бенедикта. Для останнього священною була сама по собі католицька доктрина, освячена іменами славетних теологів минулого, закарбована в папських буллах і діяннях соборів. Для Франциска священною є не буква доктрини, а моральний принцип, який, утім, не заважає йому вислуховувати точку зору інших.

Так, увесь світ облетіла історія про те, як, будучи примасом Аргентини й очолюючи боротьбу проти легалізації одностатевих шлюбів, Бергольо, тим не менше, був готовий погодитися на визнання державою цивільних союзів між людьми однієї статі як «менше зло у боротьбі з більшим». Щоправда, така позиція не знайшла підтримки більшості радикальних

у доктринальному консерватизмі аргентинських єпископів і не була публічно озвучена. Проте, вона свідчить про готовність нового Папи бути борцем не за доктринальну чистоту Церкви, а за її моральний авторитет, що проявляється, зокрема, і в умінні вести діалог з іншими.

Можна зробити припущення, що в питаннях діалогу Церкви з суспільством новий Папа намагатиметься знаходити «золоту середину» між приписами церковної доктрини та вимогами реального життя. Тому навряд чи ми за життя Франциска побачимо, наприклад, у Католицькій церкві жіноче священство, як це має місце в низці протестантських церков. Позиції нового Папи будуть непохитними і в питаннях неприпустимості церковного освячення одностатевих шлюбів, і в оцінці гомосексуалізму як гріха та збочення людської природи.

Проте, можна очікувати, що Папа може піти, наприклад, назустріч вимогам сучасності в питанні доступу розлучених та одружених другим шлюбом до церковних таїнств, який на сьогодні є забороненим з огляду на категоричну позицію Церкви щодо розлучення, через що вона

стрімко втрачає мільйони віруючих. Побачимо також, чи будуть внесені корективи в позицію Церкви відносно celibату священнослужителів.

Взята Франциском на озброєння модель керівництва Церквою, за якою моральний вплив та особистий приклад є важливішими за пряме адміністрування, безперечно, позначиться і на діалозі Римокатолицької церкви з іншими церквами та релігіями, а також із навколишнім світом узагалі.

Перші промови та контакти нового Папи показали, що Франциск є не менш відданим прихильником міжконфесійного діалогу, ніж його попередники Іван Павло II і Бенедикт XVI. Проте інструменти такого діалогу будуть, імовірно, відрізнятися.

Ставка Бергольо на контакт із широкими масами як альтернативу опорі на клір, скоріш за все, позначиться і на його політиці міжконфесійного діалогу. До того ж, за останні 20 років спроби досягти зближення між церквами силами богословських комісій у вузькому складі професійних церковних діячів принесли дуже мало результатів.

Більше того, у православному світі участь у по-

дібному діалозі з католиками часто піддається нападкам з боку «ревнителів віри». Скажімо, сьогодні мало хто пам'ятає, що, наприклад, Патріарх Московський та всієї Русі Кирило, якого ліберали звинувачують у дружбі з Путіним та в ідейному консерватизмі, у 90-х роках був мішенню несамовитих нападок з боку церковних ультраконсерваторів, які вважали його мало не зрадником віри саме за інтенсивні контакти з католиками.

Тож за Папи Франциска міжконфесійний діалог може набутися вигляду не малозрозумілих богословських конференцій, а «богослів'я вчинків». Не буде виглядати дивним, якщо Франциск прийме, наприклад, запрошення Константинопольського Патріарха Варфоломія та здійснить у 2014 р. спільну з ним прощу до святих місць в Ізраїлі та Палестині.

Варто відзначити, що моральні якості нового Папи, а надто – його аскетизм і простота – справили неабияке враження і на вірних Православних церков, де все ще сильні традиції візантійського середньовіччя. Зовсім не випадково один із офіційних спікерів Російської Православної церкви диякон Андрій Кураєв на своєму блозі дещо скептично зазначив: «У його очах ми, у кращому разі, – дивні бородані з околиці Європи. У гіршому – втілення всього того, чого він хотів би позбавитися у своїх кардиналах».

Частково погоджуючись із дияконом Кураєвим у тому, що хвороби обох церков дійсно багато в чому збігаються, тим не менше, припущу: православні та взагалі віруючі східної традиції в очах Франциска –

далеко не «дивні бородані».

І не тільки тому, що, як розповів про це Глава УГКЦ Блаженніший Святослав, архієпископ Бергольо опікувався в Аргентині місцевими греко-католицькими громадами українців. Виявляється, що майбутній Папа був на службі в Благівіщенському православному соборі в Буенос-Айресі, спілкувався з православними священниками, відвідував виставку православних ікон, а ще звертався до аргентинської влади з проханням про підтримку Російської зарубіжної православної церкви у зв'язку з розколами в деяких її парафіях.

Про ставлення Франциска до Православних церков красномовно свідчать слова «мій брат Андрій», з якими він звернувся до Патріарха Варфоломія, коли той – уперше в історії – особисто прибув на інтронізацію Папи в Рим. Це звернення є вкрай символічним, з огляду на багатовікову суперечку двох столиць – Рима та Константинополя – за перше місце у вселенській Церкві. Тому звернення «брат Андрій» у вустах Франциска є ніби свідченням рівності між собою як двох рідних братів-апостолів – Петра та Андрія, так і двох єпископських кафедр, які ведуть свою історію з проповідницької діяльності обох братів.

У цьому міжконфесійному діалозі Україна зможе посісти особливе місце як країна, що поєднує в собі Захід і Схід християнства.

Безумовно, життя та турботи Греко-Католицької церкви не залишаться поза увагою нового Папи. Водночас, як уявляється, Папа Франциск позбавлений тих щирих ілюзій, що

були притаманні Івану Павлу II, який вбачав у країнах Східної Європи джерело зростання християнської віри та збереження християнських цінностей у постмодерновій Європі. Не вийшло так, як мріяв Іван Павло II: після звільнення східноєвропейських країн від комунізму споживацькі цінності та моральний релятивізм знайшли тут придатніший ґрунт, ніж традиційні релігії, задушені атеїзмом.

Здається, новий Папа буде, як і його попередник, утримуватися від будь-яких кроків, які могли б тлумачитися як вияви прозелітизму на канонічних територіях Православних церков; радше, моральний особистий приклад і «дипломатія вчинків» будуть застосовуватися задля зближення між церквами. У цьому контексті не можна виключати й здійснення Франциском пастирського візиту в Україну за прикладом Івана Павла II.

Один із ключових викликів, який постане перед понтифікатом Франциска, полягатиме в діалозі з ісламом. Цей діалог, як відомо, був припинений після невдалої промови Бенедикта XVI у Регенсбурзі, але на сьогодні існують передумови для його поновлення. Так, новообраного Папу привітав Ахмед Ель-Тайеб, Великий імам Університету Аль-Азхар у Каїрі, провідної богословської інституції сунітів.

А у своїй інтронізаційній промові Франциск згадав іслам у контексті діалогу з іншими релігіями, привітавши мусульман, «що поклоняються Богу єдиному, живому та милосердному, та звертаються до Нього у молитвах», а також

відзначив чисельну присутність на інтронізаційній месі представників світської та релігійної влади мусульманських країн.

Неважко передбачити, що, якщо Франциску вдасться поновити та поглибити всебічний діалог з ісламом, це зможе прислужитися Європі, яка постала перед зростаючими викликами в контексті «зіткнення цивілізацій» унаслідок різкого посилення турбулентності в ісламському світі.

Звертає також на себе увагу акцент, який Франциск робить не лише на діалозі з іншими конфесіями, а на необхідності розпочати діалог із широкими верствами людей, які або відійшли від віри, або знаходяться в її пошуках поза рамками існуючих конфесій.

Насправді, саме цей діалог є ключовим з точки зору майбутнього Католицької церкви. Віруючі різних конфесій, що поклоняються єдиному Богу, мають чимало спільних точок дотику; відносини ж агностиків чи тих, що відійшли від віри, із Церквою є часто емоційно напруженими, важкими, сповненими взаємних непорозумінь. А відхід саме цих людей від

церковного життя є зрештою джерелом більшості проблем, із якими церкви стикаються в сучасному світі.

Одну істотну перемогу Франциск уже здобув – він за короткий термін об'єднав навколо своєї перони увесь латиноамериканський світ. Наочним підтвердженням цього стало емоційне вітання нового Папи Президентом Бразилії Ділмою Руссефф: «Ось Папа, який є нашим Папою». Значимість цього визнання важко переоцінити, з огляду на багаторічне суперництво Бразилії та Аргентини, а також на те, що єпископи від Бразилії ще недавно посідали чільні місця в рейтингах кандидатів на папський престол.

І навіть у відомих словах Франциска, які вмиль розійшлися світом, про необхідність «не боятися бути добрими» деякі аналітики побачили алюзію на ще більш відомий вираз співвітчизника Папи Ернесто Че Гевари («потрібно бути жорстким, але не втрачати при цьому доброти»), своєрідне зашифроване послання мешканцям Латинської Америки.

Не в останню чергу особисті якості Папи Фран-

циска прислужаться йому в наступні роки ймовірного поглиблення кризи та соціальних протиріч у Європі та Західному світі загалом. За умов, коли великі банки, корпорації та міжнародне чиновництво нав'язуватимуть суспільствам вигідні саме їм шляхи виходу з кризи за рахунок пересічних громадян, новий Папа зможе сміливо та рішуче виступити на захист соціально знедолених верств населення, стати їхнім голосом перед політичними та економічними елітами Заходу. Розвиток ситуації, на жаль, дає підстави прогнозувати, що ця роль новому Папі доведеться виконувати вже незабаром.

Майбутнє покаже, наскільки глибокими та фундаментальними стануть зміни, що їх принесе з собою в життя та діяльність Католицької церкви Папа Франциск. У будь-якому разі вже відомі факти перших тижнів нового понтифікату дають підстави сподіватися, що під керівництвом Папи-аргентинця корабель Католицької церкви має шанс відносно успішно подолати турбулентні шторми та небачені в історії виклики, які чекають на неї в подальшому.

